

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П. ДРАГОМАНОВА

Войтків Леся Василівна

УДК1(477)(091)''18/19'':111.7

**СЕРЦЕ ЯК ЕКЗИСТЕНЦІЙНА ЗАСАДА ДУХУ
В УКРАЇНСЬКІЙ ФІЛОСОФІЇ
II ПОЛОВИНИ XIX – I ПОЛОВИНИ XX СТОЛІТТЯ**

Спеціальність 09.00.05 – історія філософії

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня

кандидата філософських наук

Київ – 2015

Робота виконана на кафедрі філософії імені професора Валерія Григоровича Скотного Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник – доктор філософських наук, професор
Мовчан Віра Серафимівна,
Дрогобицький державний педагогічний університет
імені Івана Франка, професор кафедри філософії
імені професора Валерія Григоровича Скотного

Офіційні опоненти: доктор філософських наук, професор
Кашуба Марія Василівна,
Львівська національна музична академія
імені Миколи Лисенка, завідувач
кафедри гуманітарних дисциплін;

доктор філософських наук, професор
Савельєва Марина Юріївна,
Центр гуманітарної освіти НАН України,
професор кафедри філософії науки і культурології

Захист відбудеться 6 жовтня 2015 р. о 14.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.053.13 Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитись у науковій бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розіслано 4 вересня 2015 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Б.К. Матюшко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дисертаційного дослідження. Сучасне українське суспільство переживає добу великих змін. Україна переживає політичну, економічну і духовну кризи, які негативно впливають на всі верстви населення України. В цих умовах найнебезпечнішою є саме духовна криза, яка спричинена тим, що старі цінності ще не повністю відійшли в минуле, а нова система цінностей ще тільки формується. Тому саме сьогодні особливо актуальним є звернення до національних традицій, до тих джерел, з яких і розпочинається наша духовність – до «серця» власного народу. До цих традицій належить й історія вітчизняної філософської думки.

Проблема духовності посідає особливе місце у філософській думці України. Особливості духу народу репрезентовані у «філософії серця». «Серце» виступає символом почуттєвості в житті людини, осередком її суб'єктивності. Сучасне суспільство все більше раціоналізувалося, відчуження особливо зачіплює душевно-духовний світ особистості, руйнує його структури, нівелює власне душевні та духовні виміри, і це відбивається на характері людських стосунків, які стають все більш прагматичними. Розум, не опертий на моральні чинники, може зумовлювати агресію людини як стосовно суспільства й інших людей, так і стосовно природи. Звичайно, не можна заперечувати значення розуму в процесі осягнення світу і забезпечення людської життєдіяльності у режимі людяності, але тільки такий розум, який спирається на серце, може забезпечити життя людини в гармонії з природою і буттям ближніх, може дати стимул для справжнього самовдосконалення. Саме така традиція і простежується в українській філософській думці, де «розумне серце» здатне формувати глибоку духовність і тим самим національну свідомість нашого народу. Отже надмірна раціоналізація сучасної цивілізації зумовлює актуальність дослідження підстав цілісності духовного досвіду.

Зміст концептів «серце» і «дух» у чомусь споріднений, проте існує серйозна відмінність. Дух є засадою серця, чи серце – основою духу? Чи достатньо наявності «серця» для здобуття духовності? І що таке «глибина серця»? На нашу думку, саме звернення до філософських ідей українських мислителів другої половини ХІХ – першої половини ХХ століття дає можливість дати відповідь на ці питання.

Саме серце постає засадою духу, проте якою власне? Спираючись на ідеї українських мислителів, можна стверджувати: серце є екзистенціальною засадою духу. Акцентування цього моменту, його осмислення, своєю чергою, має не тільки історико-філософське звучання, але й виразне філософсько-педагогічне значення, оскільки може орієнтувати сучасне педагогічне мислення на пошук реальних шляхів до сердець молоді, до подолання безсердечності, а тому й бездушності й бездуховності у контексті педагогічного простору.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження є складовою комплексної науково-дослідної роботи

кафедри філософії «Діалектика духовних процесів», що входить до тематичного плану науково-дослідної роботи Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (державний реєстраційний номер 0112u005096).

Мета дисертаційного дослідження: розкрити змістові виміри концепту «серце», щоб зрозуміти серце як екзистенційну засаду духу на основі аналізу ідей української філософії другої половини ХІХ – початку ХХ століття.

Реалізація поставленої мети передбачає необхідність вирішення таких **завдань:**

- розкрити зміст кордоцентризму як світоглядного та методологічного принципу;
- проаналізувати кордоцентричні мотиви у представників українського романтизму;
- осмислити особливості розуміння духовного досвіду в єдності його чуттєвого та логічного начал та співвідношення віри і розуму в українській академічній філософії зазначеного періоду;
- пояснити проблеми співвідношення розуму і серця у філософії Памфіла Юркевича крізь діалектику категорій «розсудок» і «розум»;
- осмислити зміст концепту «глибоке серце» у філософії Памфіла Юркевича;
- проаналізувати співвідношення духовного і душевного у контексті «філософії серця» Памфіла Юркевича;
- виявити філософсько-педагогічне значення «філософії серця».

Об'єктом дисертаційного дослідження постає українська філософія другої половини ХІХ – першої половини ХХ ст.

Предметом дисертаційної роботи є специфіка розуміння серця як екзистенційної засади духу в українській філософській думці зазначеного періоду.

Методи дослідження. Дисертаційне дослідження ґрунтується на універсальних принципах об'єктивності та історизму. Їх реалізація передбачає неупереджений підхід до вивчення і розвитку даної проблеми на різних етапах становлення української філософської думки з врахуванням різних точок зору на дане питання. Для історії філософії характерними є методи історичного та смислового коментування; авторка віддає перевагу саме смислового. Особлива роль в історико-філософському дослідженні належить філософській герменевтиці як концептуалізованому осмисленню проблематики розуміння, що застосовано для тлумачення смислів концепту «серце» у представників української думки. Дослідження містить інтерпретацію текстів, аналіз яких спирається на такі принципи як історичність інтерпретації, неперервність традиції; невичерпність автентичного смислу тексту. У дослідженні застосовувався метод історико-філософського компаративного аналізу (зіставлення теоретичних міркувань про серце в українських та російських мислителів). Використані метод діалектико-логічного аналізу (робота з

поняттями, які припускають витончене розрізнення і взаємне перетворення), деякі прийоми методу системно-структурного аналізу та загальнонаукових методів і підходів, зокрема аналізу й синтезу, індукції й дедукції, аналогії, екстраполяції тощо.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що на основі філософського аналізу ідей українських філософів другої половини ХІХ – початку ХХ ст. виявлені підстави для розуміння серця як екзистенційної основи духу.

Наукова новизна конкретизується у наступних положеннях, які виносяться на захист:

Уперше:

- доведено на основі звернення до кордоцентричної парадигми української філософії, що екзистенційною основою духу постає людське серце як живий зміст нашого духу через відкритість серця серцю іншого, через живу присутність в самому осередді людської суб'єктності людства як первинного начала; тим самим кордоцентризм може бути розтлумачений як світоглядний та методологічний принцип, здатний орієнтувати на істинну глибину як буття, так і людської істоти;

- проаналізовано крізь призму діалектики категорій «розсудок» і «розум» співвідношення серця і мислення у філософії Памфіла Юркевича і виявлено, що ісихастська традиція «зведення ума в серце» співзвучна з його «філософією серця», яка реально пропонує шлях очищення розуму і зберігання серця;

- виявлено, що для реального та вдумливого впровадження ідей «філософії серця» в освітній процес потрібна «переміна ума», зміна типу власне педагогічного мислення, відмова від традиційних виховательських установок, дидактичних упереджень, очищення педагогічного розуму; лише принципово нове педагогічне мислення здатне досягати культури ума і культури серця.

Уточнено:

- розуміння символу серця у представників українського романтизму (П.Куліш, Т.Шевченко, М.Гоголь): «серце» як символ вказує на глибинність людини, її справжність, на певну центрованість переживань;

- зміст концепту «глибоке серце» через розкриття співвідношення раціонального та ірраціонального як «сумірності» та «несумірності»;

- значення категорій «душевне» і «духовне» у «філософії серця» П.Юркевича через звернення до методології трансраціональності С.Франка.

Отримали подальший розвиток:

- розуміння проблеми співвідношення чуттєвого і раціонального, віри і розуму, душевного і духовного у представників української академічної філософії зазначеного періоду;

- уявлення про вплив ідей філософів Київської духовної академії І.Скворцова, В.Карпова, Й.Міхневича, П.Авсенєва, О.Новицького та С.Гогоцького на формування «філософії серця» Памфіла Юркевича;

- ідеї П.Юркевича стосовно серця як джерела моральності у плані виявлення витоків людської здатності перетворювати почуття інших у надбання власної суб'єктності:

- висвітлення змісту твердження П.Юркевича про серце як основу індивідуального, особистісного буття людини через співвіднесення з дійсним змістом категорії «соборність»; через це з'ясовано субстанційні та екзистенційні засади здатності серця розкриватись назустріч іншому.

Теоретичне і практичне значення отриманих результатів.

Дослідження дає змогу поглибити розуміння концепту «серце» в українській філософській думці. Його висновки можуть бути асимільовані сучасним педагогічним мисленням для проектування такої освітньої діяльності, яка здатна долати відчуженість, безсердечність, бездушність та бездуховність людських стосунків у процесі навчання та виховання, реально орієнтуватись на таку екзистенційну засаду духу, як серце людини. Результати дисертаційної роботи можуть бути використані в процесі викладання курсів української філософії, філософської антропології, педагогічної антропології, філософії освіти, спецкурсів з «філософії серця» у вищих навчальних закладах

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійною роботою. Висновки і положення наукової новизни одержані автором самостійно. Усі опубліковані роботи, в яких відображено основні результати дисертаційного дослідження, написані без співавторів.

Апробація результатів дисертації. Основні теоретичні положення й висновки, викладені в дисертації, обговорювалися на засіданнях і наукових семінарах кафедри філософії імені професора Валерія Григоровича Скотного Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Матеріали дисертації, її основні положення та висновки доповідались автором на наукових конференціях: «Гуманізм. Людина. Раціональність. 19-ті міжнародні людинознавчі філософські читання (Дрогобич, 2007); «Учення Григорія Сковороди про дух, духовність та істину: історія і сучасність. II міжнародна науково-теоретична конференція» (Суми, 2007); «Філософія гуманітарного знання: раціональність і духовність» (Чернівці, 2008); «Гуманізм. Людина. Глобалізація. 20-і міжнародні філософські читання» (Дрогобич, 2008); «Етнос. Культура. Нація. VI міжнародна науково-практична конференція» (Дрогобич, 2008); «Гуманізм. Людина. Інформація. 21-і міжнародні філософські читання» (Дрогобич, 2009); «Гуманізм. Людина. Політика. 22-і міжнародні філософські читання» (Дрогобич, 2010); «Проблема культурної ідентичності: минуле і сучасне діалогу культур. V міжнародна науково-практична конференція» (Острог, 2012); Міжнародна наукова конференція «Творчість М.О. Лосського у контексті філософії та культури російського Срібного віку» (Дрогобич, 2015); Перші академічні читання, присвячені пам'яті професора Г.І. Волинки «Філософія. освіта. наука» (Київ, 2015).

Публікації. Основні ідеї та результати дослідження викладені у тринадцяти публікаціях, з них в іноземному науковому періодичному виданні – одна, у фахових виданнях України з філософських наук – шість, у збірках матеріалів міжнародних та всеукраїнських наукових конференцій – шість.

Обсяг і структура дисертації зумовлені логікою виконання поставлених дослідницьких завдань. Дисертація складається з чотирьох розділів, до складу яких входять шість підрозділів, висновків і списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи – 211 сторінок, з них 170 – основна частина. Список використаних джерел становить 46 сторінок і налічує 417 найменувань.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми, сформульовано мету, об'єкт і предмет дисертаційного дослідження, розкрито ступінь розробленості проблеми, визначені дослідницькі завдання та наукова новизна, вказано практичну цінність отриманих результатів, ступінь їх апробації, визначені структура та обсяг дисертації.

Перший розділ – «Джерельна база і теоретико-методологічні засади дослідження» – розпочинається з огляду та аналітики джерельної бази (перший підрозділ «Аналіз джерел та літератури з теми дослідження»), якою постає корпус праць представників української філософської думки другої половини ХІХ – початку ХХ ст. Розгляд та аналітика їх вчень у контексті історії української філософії взагалі міститься у низці праць українських дослідників (С.Бондар, С.Возняк, Н.Горбач, В.Горський, І.Грабовська, В.Дубінін, І.Захара, М.Кашуба, І.Козак, О.Косар, М.Лук, Н.Мозгова, В.Нічик, І.Огородник, В.Олексюк, С.Щерба, В.Ярошовець).

«Філософія серця», або кордоцентризм у різних його вимірах історії в українській філософії взагалі всебічно і ретельно проаналізовано у працях багатьох авторів (І.Бичко, З.Бойко, В.Буяшенко, С.Вільчинська, Я.Гнатюк, Ю.Діба, Т.Дубровіна, Т.Закидальський, В.Ільїн, О.Камінчук, П.Кралюк, С.Пригодій, О.Сарапін, А.Сокирко, Г.Тараненко, О.Ткаченко, Д.Чижевський, І.Усанов, С.Ярмусь та ін.). Розглядові філософського вчення Григорія Сковороди, ідеї якого мали серйозний вплив на осмислення концепту «серце» філософами історичного періоду, що зазначений як хронологічні межі нашого дослідження, розглянуто у працях таких авторів: А.Абельмас, Ю.Барабаш, І.Бетко, Т.Бовсунівська, Л.Бучило, Г.Верба, І.Гузар, В.Ерн, М.Закала, І.Зязюн, І.Іваньо, В.Ільїн, А.Калюжний, К.Коценко, М.Ласло-Куцюк, І.Лисий, О.Лосєв, І.Матковська, В.Мешков, І.Мірчук, А.Осипов, П.Русин, Н.Сидоренко, М.Скринник, М.Ткачук, В.Чернишов, Л.Храмова, Д.Чижевський, А.Шебїтченко, В.Шевчук та ін

Не оминала дослідницька увага і філософію Памфіла Юркевича. Насамперед варто виокремити працю його учня Володимира Соловйова «О философских трудах П.Д. Юркевича». Російські вчені сучасності (Р.Гальцева,

М.Громов) звертались до його ідей. Серед українських дослідників творчості зазначеного українського філософа можна назвати такі персоналії: А.Арістова, С.Бондар, Г.Боровська, Я.Гнатюк, Н.Горбач, В.Горський, , К.Дубровіна, С.Єлістратов, М.Запорожець, І.Зязюн, В.Ільїн, Т.Ковальчук, О.Колісник, Л.Кондратюк, Л.Кострюкова, Л.Кривець, В.Летцев, О.Марченко, В.Мешков, М.Муравицька, А.Осипов, Р.Піч, В.Пронякін, І.Проценко, М.Скринник, Д.Слободянюк, В.Стеценко, А.Тихолаз, М.Ткачук, Ю.Федів, Д.Чижевський, С.Шейко, О.Шинкаренко, О.Шинкарук, Є. Юркевич, С.Ярмусь.

Українська академічна філософія ХІХ – початку ХХ ст. розглядається у працях Н.Мозгової, М.Ткачук, Л.Пастушенко, І.Шудрика, Т.Барсова, І.Печеранського та ін. Філософські ідеї представників українського романтизму виокремлюють: Є.Нахлік, Д.Чижевський, В.Щурат (П.Куліш), Ю.Барабаш, Г.Каравацька, П.Мясоїд, Н.Радіонова, О.Пчеліна, Д.Чижевський, (Гоголь), Л.Білецький, Д.Бучинський, Н.Горбач, Г.Грабович, І.Гузар, Т. Даренська, Б.Ромененчук, П.Петров, І.Шинкар (Т.Шевченко). Ряд авторів (І.Бетко, І.Валякко, М.Кашуба, С. Кримський, Є.Нахлік, І.Потаєва, К.Сігов) аналізують ідеї Д.Чижевського стосовно «філософії серця» як етноментальної складової українців.

«Філософії серця» в українській традиції присвячена серйозна кількість сучасних досліджень, пік уваги до цієї проблематики припадає на 90-і роки минулого століття. Проте не всі істотні аспекти тематики серця, кордоцентризму проаналізовано достатньо глибоко й всебічно. Зокрема, залишається невирішеним питання: засадою чого, власне, постає серце: духу, духовності, душевності? Символом чого є серце? Якщо серце – це сфера людської чуттєвості, то яким чином можна розкрити дійсну природу останньої і чи містить українська «філософія серця» можливість відповіді на це? Занурення в ідейний контекст представників української філософської думки другої половини ХІХ – початку ХХ ст., на наш погляд, дає можливість прийти до висновку, що серце є саме екзистенційною засадою духу.

У другому підрозділі – **«Кордоцентризм як світоглядний та методологічний принцип»** – розкриваються концептуальні засади дисертаційного дослідження. Насамперед аналізується поняття «душевне» і «духовне». За теоретичну основу подальших міркувань береться тлумачення «душевного» як міри суб'єктивної присутності людини у своїх справах і стосунках, а «духовного» – як міри об'єктивної присутності у людських діяльностях і стосунках того, що перевищує людську суб'єктивність, присутності абсолютних вимірів буття (істини, добра і краси). Духовність розуміється як наявність у людських зверненнях до світу, до інших людей невгамовної потреби у істині (правді), добрі і красі. Такий підхід дає змогу зрозуміти смисл твердження про серце як екзистенційну засаду духу. При цьому в підрозділі окреслено зміст поняття «екзистенційний».

Стосовно кордоцентризму у сучасній філософській літературі немає однастайності. До речі, відомий російський феноменолог ХХ ст. Густав Шпет

вважав, що «серце» не може бути принципом філософії, оскільки зведене у принцип, серце перестало б бути серцем; теоретична філософія може і повинна знайти свої принципи серця, але моральне вчення, побудоване на серці, спокійно може обійтися і без теоретичної філософії. Дійсно, тут є певна правда. Однак, кордоцентризм, тобто утвердження саме серця центром людської істотності, безперечно може бути принципом філософії, оскільки має серйозне світоглядне та методологічне значення. Ми приймаємо теоретичну концепцію дослідника Я.Гнатюка, який, розглядаючи кордоцентричну парадигму української філософії, виокремлює різні плани самого кордоцентризму (історико-філософський, онтологічний, гносеологічний, антропологічний, аксіологічний, соціально-філософський, історіософський, етичний).

«Серце» насамперед символізує чуттєву сторону людського буття, проте людську чуттєвість треба розуміти (в межах концепції київського філософа ХХ ст. А.Канарського) як істинну безпосередність переживання, яка вже може бути засобом реалізації інтересу, що лежить по той бік діяльнісного спілкування, як вищу міру небайдужості до смислового виміру життя, як живе само-почуття людини, її самоствердження в усіх проявах життя. Так зрозуміла чуттєвість, «серце» протистоїть не розуму, а поверхні однобічних проявів життя. Саме в такому смислі кордоцентризм постає світоглядним принципом, оскільки «центрує» людину на глибину буття (у тому числі – і власного). Методологічним же принципом кордоцентризму постає при дослідженні людського способу буття, орієнтуючи теоретичний пошук на дійсний центр, справжнє осереддя людської суб'єктивності, душевності та духовності.

У другому розділі – «**“Філософія серця” в контексті українського романтизму**» розглянуті кордоцентричні мотиви у творчості П.Куліша, Т.Шевченка, М.Гоголя. П.Куліш постійно відстоює думку про гармонійне поєднання «праведного розуму» і «чистого серця», при цьому його бачення християнства кордоцентричне в своїй суті. «Серце», яке нерозривно пов'язано з «внутрішньою» людиною й «зовнішнє» в ній – завше в конфлікті, в боротьбі між собою. Це боротьба «поверхні» і «глибини душевної». В усій творчості Т.Шевченка простежується безмежна «робота» серця як осередку внутрішнього життя, найглибших почувань. Сам поет живе правдою серця. Серце для нього є живим образом, самостійною, більш глибокою істотою в людині, котра має свої почуття, воно є неодмінним способом водночас мислити, самоусвідомлювати, переживати, шукати правду, «співати» віршами. М.Гоголь, як і Г.Сковорода, називає душу «серцем», яке є глибоким джерелом для пізнання. У творчості представників українського романтизму серце постає не стільки концептом, вмонтованим у ту чи іншу філософію, а радше символом. «Серце» як символ вказує на глибинність людини, її справжність, на певну центрованість переживань. Тому можна стверджувати, що у творчості українських романтиків серце постає екзистенційною засадою духу, оскільки позначає істинність переживань людиною свого буття у світі.

У третьому розділі – «**Проблема співвідношення розумового і**

чуттєвого, душевного і духовного, віри і розуму в українській академічній філософії» – розглянуто ідеї таких діячів Київської духовної академії, як І.Скворцов, В.Карпов, Й.Міхневич, П.Авсенєв, О.Новицький, С.Гогоцький, П.Ліницький і П.Кудрявцев. Предметом їх осмислення були питання взаємозв'язку віри і розуму, при цьому вони творчо переосмислювали здобутки німецької класичної філософії, піддаючи справедливій критиці надмірний раціоналізм останньої. Вони прагнули творчого синтезу німецького раціоналізму з релігійно-православним досвідом. У злагоді віри і знання, віри та розуму мислителі вбачали запоруку дозрівання особистої свободи, стверджуваної на правах розуму, до вищої, християнської свободи духу, заснованої на благодаті. Головним достоїнством людини, за В.Карповим, є не розум, а дух, який зосереджує в собі і глибокі переживання серця, і поклик волі, і політ думки. В.Карпов стверджує: те, що йде з серця, не є автоматично добрим, високим, духовним, – воно може бути всіляким, падати нижче розсудку і волі, але й здатне підноситись на таку висоту, яка неможлива для них. Серце може дути незрівнянно більш духовним, ніж ум. Духовним, як нам здається, – в сенсі більш людським. Саме завдяки любові серце здатне вбирати в себе Божу волю, християнську істину; лише серце, що любить, здатне поєднати мою особистісну волю із моральним законом. У філософських побудовах В.Карпова розум і серце не поглинають одне одного і не протистоять одне одному, а взаємодоповнюються. Людський дух і душа, за переконанням Й.Міхневича, завжди перебували в центрі уваги філософів як минулого, так і сучасності. стверджуючи, що сліпою є та віра, в якій немає знання, але й не далекоглядним є те знання, в якому немає віри, тобто філософія завжди була, є і буде в тісному зв'язку з релігією. П.Авсенєв, за словами Н.Мозгової, вибудовує «спекулятивну психологію»: в душі серце не перестає приймати думки і наміри, засвоювати їх собі й іноді запалювати розум і волю. Саме у серці сховане саме глибоке коріння єднання людей. Ту частину душі, котрій належать цілковито свідомі та вільні дії нашого я, що властиві одній лише людині поміж видимими тварями, можна назвати розумною або власне людською душею. Отже, ідеї названих філософів сприяли формуванню вчення П.Юркевича, а П.Ліницький і П.Кудрявцев продовжили традицію подібних рефлексій.

У четвертому розділі – **«Серце як осереддя душі і духу у філософії Памфіла Юркевича»** – увага зосереджена на тих гранях вчення українського філософа, які дозволять зрозуміти, чому, власне, серце є екзистенційною засадою духу, а для цього потрібно ще раз зануритись у зміст, здавалось би, достатньо відомих філософсько-науковій спільноті, ідей, щоб надати йому інтерпретацію відповідно до подальшого розвитку філософії та відповідно до деяких сучасних науково-теоретичних розвідок.

У першому підрозділі – **«Розум і серце»** – розглядається низка питань стосовно зв'язку мислення і серця. П.Юркевич стверджує, що людська істотність складається не з душі і тіла як двох субстанціальних частин, а з серця і ума як двох душевно-тілесних сторін однієї конкретної сутності. Станом серця

виражається весь душевний стан, але ніколи зовнішні вияви слова, думки і справ не вичерпують цього джерела. Ми вважаємо, що у власне філософському плані концепт «серце» у київського філософа стосується власне символу осереддя усього людського в людині, а фізіологічні конотації мають акцидентальний характер. П.Юркевич рішуче не погоджується з тими раціоналістичними концепціями, які стверджують, що мислення складає всю духовну людину. Те мислення, про яке йдеться у П.Юркевича, є холодним, відстороненим, байдужим, тому Г.Шпет писав, що П.Юркевич ототожнив розум з розсудком. На наш погляд, розведення в розумові власне розуму і розсудку дозволяє інакше підійти до розуміння ідей українського філософа П.Юркевича стосовно серця і його місця в людському житті. У підрозділі застосована концепція розсудку і розуму, представлена у працях В.Возняка, для поглиблення погляду на концепт «серце» у П.Юркевича. Серцю опонує не розум, а саме розсудок, який є антагоністом людської чуттєвості (сердечності). Реальним прообразом у кожній людині розуму спекулятивного, філософського є не раціо-розсудок, але саме той особливий лад душевно-духовного світу, досвід якого залучає і причащає людину-індивіда до істини, добра і краси, – значить, йдеться саме про серце. Людина не тільки умом як пізнаванням бере участь у вищих істинах буття, а й усім серцем прихильна до них.

За П.Юркевичем, серце визнається не тільки втіленням однієї сторони нашого духу, але й водночас і виразом найглибшої основи всієї нашої духовної істоти, тобто втіленням лише однієї сторони нашого духу є розсудок, а серце виступає виразом найглибшої основи нашого духу, нашої істотності, тому що постає таким осереддям, звідки проростає цілісність нашого душевно-духовного ества.

П.Юркевич стверджує, що наші думки, слова і справи спочатку є породженнями першочергово нашого сердечного настрою, загального почуття душі. Культурно-історична школа психології (Л.Виготський, О.Леонт'єв, Е.Ільєнков, В.Зінченко, Ф.Михайлов та ін.) стверджує, що будь-який образ зовнішньої речі у людини є не простою копією, повторенням, відтворенням, а завжди являє собою образ діяльності з цією річчю, крізь який проступає і форма речі як такої. Але цей образ діяльності завжди навантажений комунікативними смислами, тому людська діяльність є спів-дією з іншими (реально чи віртуально); вельми виразно це проступає саме у слові. Таким чином, наші думки, слова і справи і справді, у цілковитій згоді з вченням Юркевича, є породженням нашого сердечного настрою, так чи інакше йдуть з глибин нашої суб'єктності, – саме звідти ми звертаємось до інших і до самих себе. Ці думки перегукуються з міркуваннями засновника філософської антропології у ХХ ст. Макса Шелера.

Шлях Юркевича з його «філософією серця» – це шлях очищення розуму. Очищення від чого? На наш погляд, від зарозумілості, від надмірної розсудковості. «Філософія серця» Памфіла Юркевича, у свою чергу, дає можливість осягнути метафізичний зміст ісихастської практики «зведення ума

у серце». Густав Шпет вважає, що Юркевич «потопив розум у серці» і своєрідно дорікає йому за це. А можливо не «топив», в занурював, зводив його у серце? Дослідник ісихазму С.Хоружий зазначає, що «зведення ума у серце» – це особливий процес концентрації, зосередження або центрування свідомості, який приводить до появи нових структур душі. Зведення ума у серце, отже, дає можливість здійснювати дбання про серце, дотримання серця, зберігання серця. На наш погляд, звернення до ісихастської традиції, до досвіду розрізнення розсудку і розуму дає конкретну і вельми точну оптику для розуміння змісту вчення українського філософа про серце.

У другому підрозділі – **«Глибоке серце»: екзистенційний вимір»** – розкривається зміст концепту «глибоке серце». До розгляду ідей українського філософа залучаються міркування С.Франка, Б.Вишеславцева, М.Епштейна, Г.Померанца. П.Юркевич стверджує, що серце стосується глибини нашої духовної істотності, своєю чергою, глибина стосується й самого серця: воно має власну глибину. Глибина пов'язана з категорією самості – це ознака того, чим щось є в собі і для себе, міра розрізнення (дистанції) між планами її виразу і змісту. Глибина охоплює ті шари, котрі відділяють емпіричну поверхню речі від її екзистенційного ядра. Саме у глибинах серця ми й причетні до абсолютної субстанції усього суцього, саме тут ми й «успадковуємо» самозаконність першооснови цілокупного буття, вона живе саме у глибині серця. По той бік цього ми вже не можемо стати, тому що там немає нічогоісінько – окрім Самого Бога в неприступності Його сутності. Ми не можемо «зазирнути знизу» на власну глибину, тому що тут маємо справу з безоднею, безконечністю, у якій немає «низу». Ми здатні (й покликані) жити на глибині, ми здатні (й покликані) рухатися вглиб, брати участь в саморозгортанні власної глибини, у її поглибленні, а вийти можемо не за неї, а лише на її поверхню як поверхню власної екзистенції. Глибина споріднена з теплотою, – по суті, це два способи позначити внутрішню наповненість. Для нас самих – за всього нашого бажання – глибина власного серця певним чином є недоступною. Тут відкривається ситуація «умного невідання», «вченого незнання».

Ми живемо в епоху панування безсердечного ума, з одного боку, і вельми поверхневого, неглибокого, суєтного, свавільного, тобто – відверто нерозумного серця. За ситуації постмодерну людина відверто зневірилась як у серці, так і в розумові. Глибина серця зазвичай тлумачиться як дещо ірраціональне, навіть як осереддя усього ірраціонального у людській суб'єктивності. Проте, на наш погляд, категорії «раціональне» та «ірраціональне» (стосовно феномену серця у структурі людської суб'єктивності) слід певним чином переглянути і переосмислити. Варто у співвідношенні «раціональне» та «ірраціональне» імпліцитно вчувати «сумірне» і «несумірне», тим самим пильнувати конкретне відношення, стосовно чого щось постає сумірним або несумірним. Найбільш ірраціональне в глибині серця не може мислитись як деяке суще ніщо окремо від своєї раціонально-якісної компоненти. А тому ці глибини не варто тлумачити як

суцільний ірраціональний хаос, сутінки, де «всі кішки є сірими». Там, у серці, є свій лад, своя артикуляція рухів, які, звісно, несумірні з розсудковим аналізом і виглядають по відношенню до розсудку чимось ірраціональним. Концепт «глибоке серце» (або «глибина серця») містить відверто екзистенційний вимір, оскільки фіксує щось найістотніше в людині, таке, що не піддається редукції до інших підстав. Він ніби натякає на людську справжність, істинність і тримає тонус протистояння поверхневому, несправжньому, ушкодженому.

У третьому підрозділі – «Серце, духовне і душевне у контексті моральності» – зазначено, що П.Юркевич співвідносить душу і дух як форму і зміст, як явище і сутність; серце не переносить увесь свій духовний зміст на душевні форми, хоча й саме воно породжує всі форми душевного життя. Можна з впевненістю стверджувати, що П.Юркевич вважає, що душа з її формами є породженням духу. Залучено міркування С.Франка з питання співвідношення душевного і духовного як єдність трансцендентного та іманентного: взаємний «перелив» душі й духу означає, що стосунок між ними є транс-раціональним. Це дає змогу глибше зрозуміти ідеї українського філософа П.Юркевича стосовно серця як осереддя душі і духу. Дійсна «глибина серця» не є просто чимось, що знаходиться «всередині мене» самого, вона зв'язує моє «я» з істинною глибиною реальності, вона – поза суб'єктивністю, у трансуб'єктивному. Тут стає зрозумілим суттєвий аспект положення про серце як екзистенційну засаду духу: духовне як таке саме у людському серці реалізує свою істотність, своє дійсне існування (екзистенцію). Отже, «з боку» серця рух до духу – це рух вглиб і водночас – за межі душевного, власного «я» як певної індивідної оболонки, рух у такий зміст, який знаходиться поза суб'єктивністю і в то же самий час не втрачає своєї іманентності серцю як осереддю душевного і духовного в людині. Адже екзистенція – не просто існування, це – ек-зистенція, «вихід за», порушення меж несправжнього, неістинного, відносно – запитування й пошук справжнього, дійсного.

З'ясовано, що за думкою П.Юркевича про те, що у загальних формах душевного життя проявляється більш глибокий, вищий, власне людський вимір духовного, через що вони набувають особливого і досконалий характеру і через них моральна особистість людини, стоїть методологічний посил, достеменно розкритий у культурно-історичній парадигмі розуміння психічного ХХ століття: вищі функції психіки не надбудовуються над нижчими, а перетворюють нижчі на орган свого власного здійснення.

Серце, за П.Юркевичем, являє собою джерело моральності. Те, що йде від серця, шире, від усієї людської безпосередності, може оцінюватись за моральними критеріями. А тому егоїзм є «радикальним псуванням людського серця». Заповідь «любити ближнього як самого себе» у П.Юркевича розуміється як визнання і відчуття у ближньому самого себе, як співчуття «у його стражданнях і нещастях» внутрішнім рухом, тонусом усього свого серця. Значить, для люблячого серця немає «чужого» серця. До речі, тут йдеться про

особливий і фундаментальний характер суто людської чуттєвості: почуття інших можуть стати – і весь час стають – моїм власним надбанням.

П.Юркевич досить точно вказує на саму *екзистенційність* феномену серця, акцентуючи увагу на особистісному, окремішньому. Проте проповідь відвертого індивідуалізму як однієї з «європейських цінностей» не могла бути притаманна православному мислителю. На нашу думку, В.Ільїн марно протиставляє кордоцентризм П.Юркевича та ідею соборності. Можна простежити серйозні конотації з ідеєю соборності у міркуваннях П.Юркевича, адже він стверджує, що «спільне благо» дуже близьке серцю людини, ідей такого блага здатна проникати у самісінькі глибини серця і тим самим робити його власне людським.

Серце не просто є тим центром, з якого все виходить, серце може жертвувати, керувати своїми рухами, придушувати непотрібні потяги та прагнення, так само, як і розум заради істини здатний відмовлятися від суто суб'єктивних картин світу. Серце як екзистенційна засада духу, який, своєю чергою, складає онтологію серця, і є глибинність відчуття первинності, першості, визначальності інших, людства, і не просто поза собою, а у самому собі, у своїх найглибших і найбільш потаємних надрах. Принаймні, розмисли над ідеями Памфіла Юркевича стосовно серця та його ролі у житті людини приводять крок за кроком саме до такого висновку. Почуття людяності, відчуття духовної спорідненості людей набувається людиною і тримається над-природними чинниками. Мовою світської філософії це буде культура, мовою релігії – благодать. За П.Юркевичем серце – це живий зміст нашого духу.

У четвертому підрозділі – **«Філософсько-педагогічне значення “філософії серця”»** – розглянуто ті аспекти, які залишились поза увагою дослідників, а саме: значення «філософії серця» для педагогічного мислення, адже сам П.Юркевич вважав, що розуміння освітнього процесу, мети та завдань виховання повинно змінитись, якщо прийняти всерйоз «біблійне вчення про серце». Проте, навіть згадуючи і цитуючи ті чи інші думки київського філософа стосовно «серця», і педагоги, і фахівці з «філософії освіти» врешті-решт обмежуються тим, що треба якось «враховувати» емоційну сферу дитини,

Ми переконані, що для їх реального та вдумливого впровадження потрібна *«переміна ума»*, зміна типу власне педагогічного мислення. Тому залучено деякі філософсько-педагогічні ідеї В.Возняка стосовно педагогічного мислення.

Гріх – це перш за все втрата людиною контакту з власною глибиною, за словами митрополита Антонія Сурозького. Значить, краще подбати про власне людську глибину і щоб учні вміли відчувати її справжність і боялися більше за все не покарання, не поганої оцінки, а саме втрати контакту з власною глибиною. – Ось у який бік нас «тягне» – і вельми рішуче – «філософія серця» П.Юркевича. І якщо серйозно поставитись до кордоцентризму і справді перетворити його на принцип педагогічної теорії та педагогічних практик, потрібна зміна педагогічного мислення, відмова від традиційних

виховательських установок, дидактичних упереджень. Потрібно нарешті навчитися думати – ретельно, ґрунтовно, по-філософськи. Потрібно потурбуватись про «задушевне», «задушевність як таку», щоб забезпечити в цілісності навчально-виховного процесу безумовний пріоритет духовно-душевних вимірів буття над частковими, партикулярними, організаційними, речовими, функціональними. А заради цього має бути повністю перероблена і дидактика як теорія навчання, і теорія виховання.

Отже, кордоцентризм як світоглядний принцип несумірний із старим педагогічним мисленням, яке навіть і не в змозі адекватно усвідомити витoki та причини суперечностей, що наростають у царині освіти, у характері взаємин, стосунків учасників педагогічного процесу. Така педагогіка є відверто безсердечною і такою, що породжує, розширено відтворює безсердечність. Вона втратила, говорячи словами Б.Вишеславцева, «культуру серця». Можна сказати, що «склероз серця», «серцева недостатність» являє собою принципову характерну ознаку старого педагогічного мислення. Нове педагогічне мислення, в zasadничене на розумові, а не на розсудку, «працює» в режимі домінування суб'єкт-суб'єктних стосунків. Адже реально виховує духовно-душевна атмосфера спілкування, тому саме про неї й треба дбати, її ретельно вибудовувати, оберігати, піклуючись про цілісність залучення учнів у таку атмосферу, щоб вони всім серцем своїм перебували в ній, всією душею брали участь у спільній справі (а навчання має бути спільною справою, інакше це просто вправи у збайдужілому процесі), здійснювали свою діяльність «від душі», а не казенно, у рамках зовнішньої доцільності.

Одним з принципів нового педагогічного мислення, згідно концепції В.Возняка, є активація «третього суб'єкта» освітнього процесу. Той зміст, з приводу якого спілкуються учні та вчителі, – не просто деякий «матеріал», який треба «пройти», це – результат кропіткої і напруженої роботи попередніх поколінь, значить, це – культура. Залучення глибини людського серця к педагогічний процес відбувається лише у межах такого спілкування, яке трансцендує власну поверхню і йде онтологічно вглиб. Тільки таким чином серця учнів можна залучити у процес педагогічного спілкування, тільки тоді щось істотне залишиться в серці, а не просто «в голові» як корисна або байдужа «інформація» або певна «компетенція».

ВИСНОВКИ

1. Проведене дослідження показує значимість звернення до вітчизняної історико-філософської спадщини не просто заради академічної цікавості та прирощення нового знання, а саме для адекватного і більш глибокого розуміння актуальних проблем нашого сьогодення.

2. Для адекватного розуміння твердження про серце як екзистенційну основу духу необхідно змістовно артикулювати сутність власне «душевного» і «духовного», а людську чуттєвість розуміти як сукупність станів небайдужості

і безпосередності. Тим самим можна розкрити спосіб екзистування духу на боці суб'єктивності, і цей спосіб у певній філософській традиції позначається як «серце».

3. Кордоцентризм як світоглядний та методологічний принцип, розроблений у межах української філософської традиції, допомагає уникати обмеженості крайнього раціоналізму та ірраціоналізму, знайти міру відповідності між раціональним та ірраціональним в душі людини, у способах людського світовідношення.

4. У творчості представників українського романтизму (П.Куліша, Т.Шевченка та М.Гоголя) серце постає не стільки концептом, вмонтованим у ту чи іншу філософію, а радше символом. «Серце» як символ вказує на глибинність людини, її справжність, на певну центрованість переживань. Тому є підстави стверджувати, що у творчості українських романтиків серце представлене саме як екзистенційна засада духу, оскільки позначає істинність переживань людиною свого буття у світі.

5. Українська академічна філософія, критично засвоївши здобутки новоєвропейського раціоналізму, крок за кроком поглиблювала осмислення проблеми співвідношення чуттєвого та раціонального, душевного і духовного, віри і розуму. Не можна сказати, що їх здобутки вже «зняті» наступним розвитком філософії, навпаки: ідеї більш пізніх філософів (і російських, і західно-європейських) здатні прояснити глибину прозрінь українських філософів, надати нової оптики для бачення змісту тих проблем і реалій, над якими розмірковували мислителі у другій половині XIX – на початку XX століття.

6. Ідеї П.Юркевича стосовно співвідношення серця і розуму сприяють подоланню відчуження між людським умом і серцем, оскільки їх розведення все більше веде до критичної і небезпечної проблематизації людського життя за сучасних умов глобалізації, переходу до «суспільства інформації», а широке розповсюдження постмодерністських поглядів на світ і людину, релятивізуючи всі цінності, здатне перетворювати людське існування на суцільне пекло.

7. У П.Юркевича безперечно слушним є твердження про особливу роль серця в усій людській суб'єктивності, що місце і роль серця незамінні, і розумові варто на це зважати. Але при цьому актуалізується питання не просто про межі розуму, але й про способи його «роботи» (режим розсудку і режим власне розуму). Тому серце і розум варто протиставляти у певних межах, конкретно, а не взагалі, беручи їх як певні абстракції, тим більше – взяті із звичайного представлення, чітко фіксувати саме відношення, самий контекст протиставлення, і відстежувати – розум у якій, власне, проекції, береться, та й серце – також: у якому вимірі.

8. Концепт «глибоке серце» (або «глибина серця») містить відверто екзистенційний вимір, оскільки фіксує щось найістотніше в людині, таке, що не піддається редукції до інших підстав. Він ніби натякає на людську справжність, істинність і тримає тонус протистояння поверхневому, несправжньому,

ушкодженому. Саме через залучення сучасного дискурсу стосовно категорії «глибина» можна більш конкретно зрозуміти тезу Памфіла Юркевича про серце як «неозору для зовнішнього погляду істотність душі». Все по-справжньому істотне, екзистенціальне дійсно непідвладне для «зовнішнього погляду», не піддається звичайній раціоналізації за взірцем об'єктного («предметного» – у термінах С.Франка) знання, про що, власне, і йдеться у Канта стосовно непізнаваності «речей в собі».

9. Серце, за П.Юркевичем, є не просто тим центром, з якого все виходить, серце може жертвувати, керувати своїми рухами, придушувати непотрібні потяги та прагнення, так само, як і розум заради істини здатний відмовлятися від суто суб'єктивних картин світу. Таким чином, П.Юркевич досить точно схоплює суть власне людського як такого: здатність до само-зміни, само-перетворення, само-контролю заради вищого, об'єктивного, істинного, – онтологічно та екзистенційно істинного. Все власне людське в людині не відтворюється механічно через природні процеси, воно тримається лише людським зусиллям.

10. Занурення у міркування П.Юркевича стосовно серця приводить до висновку, що здатність людини «знаходити людство первіше за все в собі» і є засадою людяності, і саме звідси – і співчуття, і повага, і глибина любові. Таким чином, київський філософ – суто феноменологічно, на рівні ейдетичного споглядання – стверджує наявність у людині потреби в іншій людині, причому потреби не корисливо-утилітарної, а інакшої, «чистої», коли інша душа постає джерелом справжнього «живлення» для моєї душі. Ворожість людей поміж собою – протиприродний стан людини, а почуття людяності – природне, хоча воно є природним не через якісь природні механізми успадкування, влаштування нервової діяльності, – воно відповідає людській природі, людському еству, людському серцю

11. Філософські ідеї представників української думки зазначеного періоду (передусім – Памфіла Юркевича) аж ніяк не втратили свого значення для педагогічної теорії та педагогічних практик. Не можна стверджувати, що останні їх вже «засвоїли». Філософсько-педагогічний зміст «філософії серця» полягає у тому, що дійсне сприйняття подібних ідей здатне ґрунтовно, до самих підвалин, змінити педагогічне мислення, а значить – і самий реальний характер побудови стосунків учасників освітнього процесу. З іншого боку, традиційне, «старе» педагогічне мислення неспроможне до засвоєння змістовності «філософії серця», оскільки таке розпредметнення потребує певної філософської культури ума. Суперечливість цієї ситуації може стати предметом подальших наукових пошуків.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Lesia Voytkiv. «The philosophy of the heart» as etno-mental component of Ukrainians in Dmytro Cyzevsryj's conception / Lesia Voytkiv // Spheres of culture. Volume V. – Lublin, 2013. – P. 359–365.
2. Войтків Л.В. Рациональне та ірраціональне у філософії серця Григорія Сковороди: до проблеми цілісності людини / Л.В. Войтків // Науковий вісник Чернівецького університету : збірник наукових праць. – Випуск 412-413. Філософія. – Чернівці : Рута, 2008. – С. 170–174.
3. Войтків Л.В. Серце як осереддя душі і духу у філософії Памфіла Юркевича / Л.В. Войтків // Вісник національного університету «Львівська політехніка». – № 636. Філософські науки. – Львів : Видавництво національного університету «Львівська політехніка» -2009. – С. 124–127.
4. Войтків Л.В. Чуттєве та логічне в українській філософії: діалектика зв'язку / Л.В. Войтків // Науковий вісник Чернівецького університету : збірник наукових праць. – Випуск 512-513. Філософія. – Чернівці : Рута, 2010. – С. 41–45.
5. Войтків Л.В. Віра і розум предмет осмислення в українській філософії ХІХ століття / Л.В. Войтків // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філософія». Випуск 10. – Острог : Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2012. – С. 310–318.
6. Войтків Л.В. «Філософія серця» у творчості Пантелеймона Куліша / Л.В. Войтків // Грані. Науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах. – 2012. – № 7 (87). – Дніпропетровськ : Грані, 2012. – С. 39–43.
7. Войтків Л.В. Філософсько-гуманістичні ідеї у творчості Тараса Шевченка / Л.В. Войтків // Людинознавчі студії : збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. / Ред. кол. Н. Скотна (головний редактор), О. Ткаченко (редактор розділу) та ін. – Дрогобич : Видавничий відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2014. Випуск тридцятий. Філософія. – С. 154–162.
8. Войтків Л.В. Поняття серця (кордоцентризму) у філософії Григорія Сковороди / Л.В. Войтків // Учення Григорія Сковороди про дух, духовність та істину: історія і сучасність. Матеріали ІІ Міжнародної науково-теоретичної конференції. – Суми : вид-во СумДУ, 2007. – С. 106–109.
9. Войтків Л.В. Специфіка розуміння душевного і духовного в українській філософській думці (на основі аналізу ідей П. Юркевича) / Л.В. Войтків // Проблеми сучасної освіти і культури в контексті європейських вимог. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції молодих учених. – Дрогобич : Посвіт, 2009. – С. 21–23.
10. Войтків Л.В. Поняття душі у філософії Григорія Сковороди / Л.В. Войтків // Діалектика духовних процесів. Матеріали Всеукраїнських конференцій студентів-філософів та молодих науковців 2006, 2007, 2008 рр.

Випуск перший. – Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2009. – С. 88–92.

11. Войтків Л.В. Педагогічні ідеї у філософії Памфіла Юркевича / Л.В. Войтків // Гуманізм. Людина. Політика. Матеріали 22-х міжнародних людинознавчих читань. Дрогобич : Швидкодрук, 2010. – С. 140–143.

12. Войтків Л.В. Духовне буття української нації в єдності чуттєвої і логічних сфер / Л.В. Войтків // Гуманізм. Людина. Час. Матеріали 23-х міжнародних людинознавчих читань. – Дрогобич : Швидкодрук, 2011. – С. 155–160.

13. Войтків Л.В. Проблема душевного і духовного в українській філософії та вплив на неї німецької класичної філософії / Л.В. Войтків // Збірник наукових праць молодих учених. Випуск 1. – Дрогобич : Посвіт, 2012. – С. 42–48.

АНОТАЦІЇ

Войтків Л.В. Серце як екзистенційна засада духу в українській філософії II половини XIX - початку XX століття. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.05. – історія філософії. – Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. – Київ, 2015.

На основі аналізу ідей української філософії II половини XIX – початку XX століття досліджено зміст поняття «серце». Доведено, що серце українськими філософами зазначеного періоду тлумачиться як екзистенційна засада духу, тобто як таке осереддя душевного, яке здатне «живитися» духом, сприймати духовне і тим самим забезпечувати його збереження, здійснення й розвиток у стосунках людей зі світом і між собою. При цьому кордоцентризм розглянуто як світоглядний та методологічний принцип.

Проаналізовано проблему взаємозв'язку розумового та чуттєвого, співвідношення віри і розуму, душевного і духовного в українській філософії II половини XIX – першої половини XX століття (І.Скворцов, В.Карпов, Й.Міхневич, П.Авсенев, О.Новицький, С.Гогоцький, П.Ліницький, П.Кудрявцев). Під цим кутом досліджено філософські ідеї П.Юркевича. Розглянуто «філософію серця» в контексті українського романтизму (Пантелеймон Куліш, Тарас Шевченко, Микола Гоголь).

Обґрунтовано, що «філософія серця» має істотне філософсько-педагогічне значення, оскільки здатна переорієнтувати сучасне педагогічне мислення на пошук дійсних шляхів до сердець учнів.

Ключові слова: серце, екзистенція, душа, дух, духовність, розум, віра, глибина, ірраціональне, раціональне, чуттєве, кордоцентризм.

Войтків Л.В. Серце як онтологічне основи духа в українській філософії II половини XIX – початку XX століття. – Рукопись.

Дисертація на соискание ученої ступені кандидата філософських наук, спеціальність 09.00.05 – історія філософії. – Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. – Київ, 2015.

На основанні аналізу ідей української філософії 2-ї половини XIX – початку XX століття досліджено зміст поняття «серце». Доведено, що серце українськими філософами відоменого періоду трактується як екзистенціальне основи духа, то єсть як таке середоточіє душевного, яке спроможно «питатися» духом, сприймати духовне і тем самим забезпечувати його збереження, здійснення і розвиток в відносинах людей з світом і між собою. При цьому кордоцентризм представлено як світоглядний і методологічний принцип, спроможний орієнтувати на істинну глибину як буття, так і людського істотності. Душевне розглянуто як міра цілостності присутності людської суб'єктності в ділах і відносинах, а духовне – як міра об'єктивного присутності в складі людської суб'єктивності того, що предельно перевищує людину, – абсолютних вимірювань буття (істини, добра і краси). Чувствентність при цьому розуміється як стан людського небезрозличчя до смисловим вимірюванням буття, як подлинна неспосередствентність.

В творчестві представителів українського романтизму (Пантелеїмона Куліша, Тараса Шевченка, Ніколая Гоголя) серце виступає не стільки концептом, а скоріше символом, указує на глибинність людини, його подлинність, на відомлену центрированність переживаній.

Проаналізована проблема соотношення розумного і чувствентного, віри і розума, взаємозв'язку духовного і душевного у представителів київської академічної філософії (І.Скворцов, В.Карпов, І.Михневич, П.Авсєнев, О.Новицький, С.Гогоцький, П.Линицький, П.Кудрявцев).

В центрі теоретичної аналітики – філософія Памфіла Юркевича. Ідеї Юркевича відносно соотношення серця і розума спроможні сприяти подоленню стіни між людським умом і серцем. При цьому актуалізується запитання не просто про межі розума, а і про способи його «роботи» (режим розсудка і режим собственно розума). Тому серце і розум надо протівопоставляти конкретно, а не вообщє, чітко відслідковуючи контекст протівопоставлення. Розглянуто концепт «глибоке серце» (або «глибина серця»), який містить відкрито екзистенціальне вимірювання, поскольку фіксує щось найважливіше в людині. Він як би намагається на людську подлинність, істинність і утримує тону протівостоянній поверхностному, неподлинному, істакженному.

Розглянуто проблема соотношення душевного і духовного в «Філософії серця» П.Юркевича, ідеї відносно серця як джерела нравствентності, при цьому привагається концепт «соборність» в його

аутентичном смысле. Проанализирована проблема присутствия в сердце человека опыта других людей.

Обосновано, что философско-педагогическое значение «философии сердца» состоит в том, что действительное принятие этих идей способно основательно изменить педагогическое мышление, а значит – и сам характер построения отношений участников образовательного процесса. Именно «философия сердца» способна переориентировать современное педагогическое мышление на поиск подлинных путей к сердцам учащихся.

Ключевые слова: сердце, экзистенция, душа, дух, духовность, разум, вера, глубина, иррациональное, рациональное, чувственное, кордоцентризм.

Voitkiv L. V. Heart as an existential basis of the spirit in the Ukrainian philosophy of the second part of the XIX – beginning of the XX century. – Manuscript

Dissertation is on the receipt of scientific degree of candidate of philosophical sciences in specialty 09.00.05. – history of philosophy. – National Pedagogical Drahomanov University. – Kyiv, 2015.

Grounding on the analysis of the Ukrainian philosophy of the second part of the XIX – beginning of the XX century the author found out that «heart» is understood by Ukrainian philosophers as the existential basis of the spirit, as the mental focus that can «be fed» with the spirit, perceive spiritual and this way preserves it and causes its implementing into human relations with each other and with the world. Cordocentrismus is also treated as a worldview and methodological principle.

The author analyzed the problem of the relationship of mental and sensual, the relationship between faith and reason, mental and spiritual connection in the Ukrainian philosophy of the second part of the XIX – beginning of the XX century: namely (I. Skvortsov, V. Karpov, I. Mikhnevich, P. Avseniev, Or. Novitsky, S. Gogotsky, P.Linitsky, P.Kudriavcev). From this point are explored philosophical ideas of P. Yurkevych. «Philosophy of heart» is revised in the context of the Ukrainian romantics (Panteleimon Kulish, Taras Shevchenko, Nikolai Gogol).

Proved that «the philosophy of the heart» has essential philosophical and pedagogical value as able to reorient modern pedagogical thinking to search for the real ways to the hearts of students.

Key words: heart, existence, soul, spirit, spirituality, intelligence, faith, depth, irrational, rational, sensible, cordocentrismus.